

Cultuur, mens en natuur in het veenweidelandschap van de Mieden in Noordoost-Friesland

Theo Spek

Natuur en cultuur: gaat dat samen?

Natuur en cultuur: gaat dat samen?

Ja !

- Conceptueel: natuur+cultuur = landschap
- Historisch: landschapsgeschiedenis wordt gekenmerkt door doorlopende wisselwerking tussen natuur en mens
- Beleving: overgrote deel van de bevolking maakt geen essentieel onderscheid tussen natuurlandschap en cultuurlandschap

Natuur en cultuur: hoe gaat dat samen?

Natuurbeheer in Nederland: een cyclisch proces

- In pionierperiode (1905-1940) werden nieuw verworven natuurgebieden vooral gekenmerkt door 'niets-doen-beheer'. De eerste natuurbeschermers wilden deze gebieden namelijk ontworstelen "aan den vernielenden invloed van den baldadigen of onnadenkenden mensch".
- Deze aanpak bleek in de praktijk al snel tot een sterke terugloop van de te beschermen plant- en diersoorten te leiden.
- In jaren '20 – '40 woedde daarover een felle discussie die uiteindelijk rond 1950 uitmondde in de graduele reeks van Westhoff: natuurlandschap-halfnatuurlijk landschap-cultuurlandschap.
- Ingrijpen door mens niet langer taboe

Het klassieke natuurbeheer: landschap en landgebruik van de 19^e eeuw als referentiebeeld

Ontwikkelingen 1980-nu

- Jaren '80: meer offensieve strategie
- Facilitering van natuurlijke processen ('procesnatuur')
- Veel verwijzingen naar de 'oernatuur' uit de prehistorie (woud, parklandschap, vrij meanderende rivieren en beken, hoogveenmoerassen)
- Benodigde ingrepen in bodem en cultuurlandschap wekken regelmatig weerstand bij cultuurhistorici; leidde ook tot een zekere verwijdering
- Laatste jaren is een kentering zichtbaar: veel meer aandacht voor cultuurhistorie bij terreinbeheerders én publiek
- Kernprobleem: Hoe dit te bereiken in moderne context?

Huidige natuurbeheer is vanuit cultuurhistorisch perspectief sterk dualistisch

1. Klassiek natuurbeheer gestoeld op historisch-ecologische referenties uit de 19e eeuw
2. Natuurontwikkeling gestoeld op natuurlijke ecosystemen uit de prehistorie ('oernatuur')

Gevolg:

Lange periode tussen de prehistorie en de 19e eeuw krijgt niet of nauwelijks aandacht ondanks de uiterst interessante historisch-ecologische patronen en processen in deze periode

Cultuurhistorie en erfgoedzorg

- Vaak sterk object- en elementgericht: archeologische monumenten/sites, gebouwen, historische landschapselementen ('strooigoed-benadering')
- Relatief weinig aandacht voor bredere landschapspectief (samenhangen met ondergrond, natuur en landschap)
- Strategie: lange tijd overwegend defensief-behoudend-restauratief
- Nauwelijks aandacht voor historisch-ecologische processen achter de historische cultuurlandschappen en mensgebonden ecosystemen
- Uitdagingen:
  - meer nadruk op landschap en landschappelijke samenhangen
  - meer nadruk op verhaal van het landschap
  - meer proces- en ontwikkelingsgerichte erfgoedzorg (offensief)

Centrale vraag

- Is er ruimte voor een meer pluriforme en meer integrale aanpak van natuurbeheer en erfgoedzorg (i.e. landschapsbeheer) ...
  - gebaseerd op een grotere diversiteit aan referentiebeelden uit de landschapsgeschiedenis;
  - meer historisch-ecologisch geïnspireerd;
  - gebaseerd op zowel actuele als historische patroon- en proceskennis;
  - gericht op een meer integrale vorm van inrichting en beheer: natuur én erfgoed in wisselende verhoudingen, al naar gelang de ecologische en cultuurhistorische potenties van het desbetreffende gebied;
  - met nieuwe organisatievormen / werkvormen op grensvlak van natuurbeheer, erfgoedzorg én samenleving ?

De Miedengebieden in Noordoost-Friesland

Drie doelen

- **Natuur:** de hoge ecologische waarden en potenties van de Mieden behouden en waar mogelijk ontwikkelen
- **Cultuur:** de cultuurhistorische rijkdom en gelaagdheid van het Miedenlandschap ontsluiten en waar mogelijk zichtbaar en beleefbaar maken
- **Mens:** inrichtingsplannen ontwikkelen met een breed draagvlak onder lokale bevolking en belangengroeperingen

Drie producten

1. **Landschapsbiografie**
Geen losse inventarisaties van archeologische, aardkundige, historisch-geografische en ecologische waarden, maar een toegankelijke samenhangende studie waarin al deze waarden in onderlinge samenhang worden beschreven
2. **Beschrijving interactieve proces met de streek**
3. **Inrichtingsplannen**
Zwagermieden, Twijzelmieden, Polder Rohel, Buitenpostermieden, Drogehamstermieden, Surhuizermieden

Landschapsbiografie

- **Integraal:** landschap als verbindende schakel tussen natuur en cultuur
- **Diachroon tijdspectief:** lange termijnontwikkeling van het Miedenlandschap staat centraal
- **Nadruk op samenhangen** tussen bodem, hydrologie, archeologie, vegetatiegeschiedenis, historische geografie en ecologie
- **Toegankelijk document** voor bevolking, beheerders en bezoekers (veel beeldmateriaal)
- **Ook gerede aandacht** voor lokale landschapskennis

Dynamisch landschap

- **Gelegen op de overgang** van het Fries-Drents keileemplateau naar het Lauwerszeebekken
- **Het Miedenlandschap is in de loop der eeuwen** talrijke malen ingrijpend veranderd
- **Elke fase liet zijn eigen sporen** achter in het landschap ('gelaagd landschap')

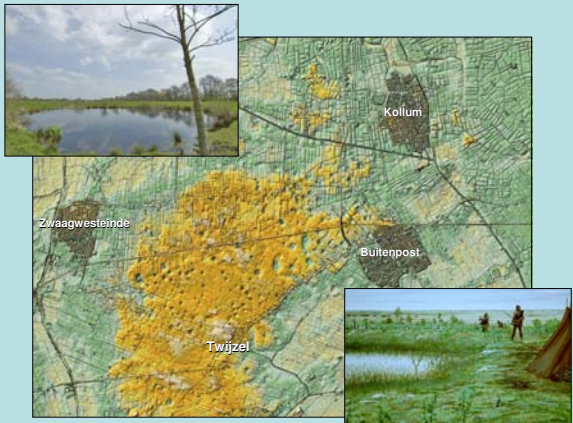

Tijdschaal 1

Het Miedenlandschap tijdens en kort na de ijstijden: poolwoestijnen, toendra's, open parklandschappen, zeggemoerassen

- **Sporen in het landschap:**
  - Keileemplateaus uit de Saale-ijstijd
  - Diepe smeltwaterdalen uit de Saale- en Weichsel-ijstijd
  - Dekzandruggen
  - Enorme dichtheid aan pinagroünes
  - Jachtkampen uit Paleolithicum en Mesolithicum

Referentiebeelden uit boreale streken

Open dwergberken-dennenvegetatie

Stuifmeelkorrels uit het Laat-Glaciaal

Boreale zeggeveenmoerassen

Tijdslaag 2 Het Atlantische woud

- Uitgestrekte eiken-lindenwouden op de hogere gronden
- Zeggenmoerassen in de lagere delen

Klein aantal nederzettingen van Trechterbekercultuur ('hunebedbouwers')

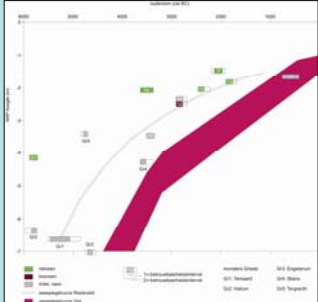

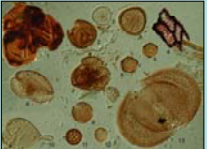
Tijdslaag 3 De laat-prehistorische veenmoerassen

- Snelle stijging van de zeespiegel
- Grondwater stijgt navenant
- Boslandschap verdrinkt
- Het landschap wordt volledig overdekt met veen
- Laatste bewoners trekken weg in de Bronstijd (ca 1700 v. Chr.)

Veenonderzoek in de Mieden om de stijging van het grondwater, het soort veen en de snelheid van de veengroei te bepalen

Het landschap in de late prehistorie (ca 2500 jaar geleden)

Onbewoond en zeer uitgestrekt veenlandschap met broekbossen, rietlanden, laagveenmoerassen, hoogveenmoerassen en meren

Sporen in het landschap

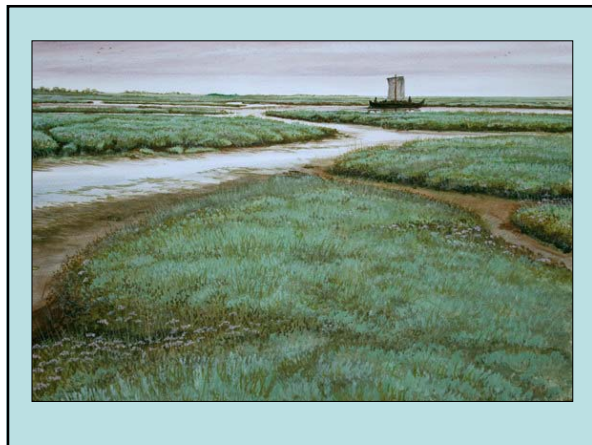
- Zeer diverse veenpaketten (rietveen, broekveen, zeggeveen, veenmosveen) met waardevolle paleobotanische informatie over de toenmalige vegetaties en landschapsopbouw
- Restgeulen van vroegere veenstroompjes
- Broekbosjes
- Flora veenlandschappen Mieden

Tijdlaag 4 Het kwelder- en knipkleilandschap uit de Vroege Middeleeuwen (ca 1300 jaar geleden)

Zeeinbraken in het veengebied vanuit het Lauwerszeebekken

Sporen in het landschap

- Vroegmiddeleeuwse inbraakgeulen en prielen (Aldes Ried, Lauwers, Kleine Zwemmer)
- Afzetting van knipklei in de laagste delen van het landschap
- Kreekkruggen langs deze getijdegeulen
- Flora die soms nog wijst op brak water

Vroegmiddeleeuwse getijderestgeul

Weg over middeleeuwse kwelderrug

Tijdlaag 5

De veenontginningen in de Mieden in de 10^e-13^e eeuw

- Grootschalige ontwatering d.m.v. vaarten, sloten, sluzen etc.
- Grootschalige veenontginningen vanuit de stroompjes
- Ontstaan opstrekkeende verkaveling met wegdorpen
- Opschuiven van de dorpen

Middeleeuwse ontginningssporen en kerkplaatsen

Turfwinning in de Mieden tussen de 15^e en 20^e eeuw

Peigatencomplexen

**Tijdlaag 6
Het moderne agrarische landschap (20^e eeuw)**

**Tijdlaag 7
Het landschap van het natuurbeheer (2000-)**

Het nut van een landschapsbiografie?

- Biografie geeft samenhangend overzicht van de ontwikkeling van het Miedenlandschap
- Geeft aan welke sporen nog in het landschap aanwezig zijn (ondergrond en bovengronds) en wat hun onderlinge samenhang is
- Plaatst deze sporen in een ruimere landschappelijke en historische context
- Geeft historische referentiebeelden van meerdere perioden
- Vraag: Hoe kan deze kennis worden gebruikt in de praktijk van natuurbeheer en erfgoedzorg?

Uitwerking in de praktijk

- Doel vanuit cultuurhistorie is om rijke verhaal van het Miedenlandschap ook in de toekomst nog te kunnen vertellen aan de hand van zichtbare sporen in het landschap aangevuld met verhalen over zaken die niet meer zichtbaar zijn ('landschap als reis door de tijd')
- Natuurbeheer dient uit het rijke palet aan gebiedsspecifieke referentiebeelden een keuze te maken (gedifferentieerd beheer)

Interactie met bewoners en belangengroeperingen

- Zij blijken in grote meerderheid voorkeur te hebben voor het open weidelandschap (weidevogels, bloemrijk)
- Heel belangrijk is zorg om de toekomst van de weidevogels
- Hechten veel belang aan recreatie en ontsluiting
- Vaak spelen daarbij nostalgische gevoelens over het landschap van hun jeugd of dat van hun ouders ('*It lânskip fan pake en beppe*') een rol
- Feitelijk heeft men dus een voorkeur voor het traditionele kleinschalige agrarische cultuurlandschap

Dilemma's bij inrichting en beheer

1. Hoe kunnen naast natuurontwikkeling en klassiek natuurbeheer ook andere referentiebeelden een rol spelen bij inrichting en beheer?
2. Hoe kan de wens van de streek om traditionele veenweidelandschap te worden behouden worden gerealiseerd binnen huidige toestand landbouw en binnen de huidige financiële randvoorwaarden?
3. Hoe ver dient een terreinbeherende instantie te gaan in de participatie van de streek in haar eigen beleid? (=ethisch dilemma over beheer publieke ruimte). Alleen inspraak of ook beslisbevoegdheid?
4. Hoe dient de verhouding tussen agrarisch natuurbeheer en beheer door grote terreinbeheerders te zijn in de toekomst?

Theo Spek

Rijksdienst voor Archeologie,
Cultuurlandschap en Monumenten
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort

tel. 033 – 4227595
e-mail t.spek@racm.nl

